

การศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและคุณค่าของคัมภีร์มิลินทปัญหาฉบับภาษาไทย
ถิ่นภาคอีสาน :กรณีที่พบในวัดบ้านปาฝา (โพธาราม) จังหวัดร้อยเอ็ด
An Analytical study on content and values of Milindapañhā in Northeastern
Thai Dialect Versions: The Case of Wat Banpafha (Potharam) in Roi Et

พระมหาวีระนิต ณะโชติ

Phramaha Wiranit Thanachot

ชานปวิษฐ์ ทัดแก้ว

Chanwit Tudkeaw

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Faculty of Arts, Chulalongkorn University

Email: Abhidhamma111@gmail.com

(Received: April 20, 2022/ Revised: June 26, 2022/ Accepted: June 30, 2023)

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและคุณค่าของคัมภีร์มิลินทปัญหาฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน กรณีที่พบในวัดบ้านปาฝา (โพธาราม) จังหวัดร้อยเอ็ด โดยวิธีการสังเกตเอกสารจากเนื้อหา วิธีการนำเสนอ ลักษณะการประพันธ์ การใช้ภาษา สำนวนโวหาร และคุณค่าของมิลินทปัญหาฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์มิลินทปัญหาฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานนี้มีโครงสร้าง 4 ส่วนคือ 1) ปณามกถา ถ้อยคำแสดงความนอบน้อม 2) อารัมภกถา ถ้อยคำเริ่มต้นกล่าวความเป็นมาของคัมภีร์ 3) ลำดับเรื่อง การนำเสนอปัญหาในมิลินทปัญหาและเรื่องราวของพระยามิลินท์และพระนาคเสน 4) คาถาสรุป การนำคาถาในมิลินทปัญหามาสรุปไว้ ซึ่งผู้แต่งคัมภีร์ได้นำเสนอปัญหาเพียง 38 ปัญหา ที่มาในคัมภีร์มิลินทปัญหาฉบับภาษาบาลี 33 ปัญหา และผู้แต่งได้อธิบายเพิ่มเติมทั้งยกนิทานอุทาหรณ์และสำนวนโวหารท้องถิ่นเข้ามาในคัมภีร์ ลักษณะการประพันธ์เป็นแบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง ภาษาที่ใช้เป็นภาษาบาลีและแปลเป็นภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน สื่อความหมายได้ชัดเจน และมีคุณค่าด้านศาสนา ด้านวรรณกรรม ด้านคุณค่าต่อชีวิตและสังคม

คำสำคัญ: มิลินทปัญหา; ภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน; จังหวัดร้อยเอ็ด; วัดบ้านปาฝา (โพธาราม)

Abstract

The objective of this article is to analyze the content and value of the Milindapañhā Northeastern Thai Dialect Versions. The case that found in Wat Ban Pa Fa (Photharam), Roi Et Province. Documents can be observed in terms of content, presentation, writing style, language use, rhetoric, and values of the Thai version of Milindapañhā Northeastern Thai Dialect Versions. The results showed that the Thai version of the Milindapañhā Northeastern Thai Dialect Versions is structured into 4 parts: 1) Panamakatha, words expressing humility, 2) Aramphakatha,

beginning words telling the history of the scriptures, 3) Story sequence, presenting problems in, and the story of King Milinda and Phra Nāgasena. 4) Summarizing spells, summarizing the spells in Milindapañhā Milinda. In which the author of the Bible presented only 38 problems that come in the 33 problems of the Pali version of the Milindapañhā, and the author further explains both fables, parables, and local idioms in the scriptures. The writing style is prose mixed with poetry. The language used is Pali and translated into Northeastern Thai Dialect Thai, clearly conveys the meaning and has religious, literary, and social values.

Keyword: Milindapañhā; Northeastern Thai Dialect; Roi Et province; Wat Ban Pa Fa (Photharam)

1. บทนำ

ในบรรดาวรรณคดีพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นหลังพุทธกาล นอกจากคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และโยชนาแล้ว ยังมีวรรณคดีพุทธศาสนาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมศึกษากันแพร่หลายในหมู่ผู้ที่สนใจศึกษาหลักธรรมทางพุทธศาสนา เรียกว่า ปกรณ์วิเสส เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่ได้รับความนิยม เพราะเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายหลักธรรมในพุทธศาสนาในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปตามที่ผู้แต่งถนัด โดยไม่มุ่งเน้นอธิบายคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะเช่นกับอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559 : 102-103) ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสทั้ง 3 เรื่องคือ เนตติปกรณ์ เปฏโกปเทศ และมิลินทปัญหา คัมภีร์มิลินทปัญหาถือว่าเป็นคัมภีร์ที่ได้รับความนิยมมากที่สุดมาจนถึงปัจจุบัน แม้จะมีใช้คัมภีร์ที่รวบรวมพุทธพจน์โดยตรง แต่ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาบางประเทศ เช่น พม่า ก็ยกย่องคัมภีร์มิลินทปัญหาเสมือนเป็นพุทธพจน์ โดยประเทศพม่าได้จัดคัมภีร์นี้เข้าในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 11 แม้คัมภีร์อรรถกถาที่มีชื่อเสียงเช่นอรรถกถาของพระพุทธโฆสเถระ ก็ยกย่องคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ ประหนึ่งว่าเป็นพุทธพจน์ ดังอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎกและอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกก็ได้อ้างข้อความในมิลินทปัญหาไว้หลายต่อหลายแห่งอีกด้วย (กลุ่มงานคัมภีร์พุทธศาสนา กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560 : บทนำ) มิลินทปัญหา เป็นคัมภีร์ปกรณ์วิเสสที่มีผู้สนใจศึกษาเป็นจำนวนมากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะมีเนื้อหาที่มุ่งสอนหลักธรรมในพุทธศาสนา โดยใช้วิธีการดำเนินเรื่องผ่านบทสนทนาของพระเจ้ามิลินท์ผู้ถาม และพระนาคเสนเถระผู้ตอบ ทำให้เนื้อหาในคัมภีร์เป็นสิ่งที่น่าติดตามตั้งแต่ต้นจนจบ อย่างไรก็ตามแม้ว่าตัวคัมภีร์มิลินทปัญหาลบับภาษาบาลี ซึ่งเป็นที่แพร่หลายผ่านการแปลออกไปเป็นภาษาต่าง ๆ ทั่วโลกหลายภาษาแล้ว ผู้วิจัยพบว่าในพื้นที่ภาคอีสานของประเทศไทยในอดีตมีการย่อและดัดแปลงเนื้อหาของมิลินทปัญหาลบับภาษาบาลี ให้มีเนื้อเรื่องที่กระชับทั้งยังเพิ่มเติมคติความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติในท้องถิ่นเข้าไปในเนื้อหาของคัมภีร์ดังกล่าวด้วย โดยใช้ภาษาไทยถิ่นอีสาน อักษรธรรมอีสาน ปรากฏในชื่อว่า “มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน” หรือ “มิลินทปัญหาปกรณ์” (มิลินท์, 2349) ปัจจุบันคัมภีร์มิลินทปัญหาลบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน หรือ มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานอยู่ในรูปแบบคัมภีร์ใบลาน และยังไม่มีผู้บรรณาคัมภีร์นี้จากอักษรธรรมอีสานเป็นอักษรไทย โดยคัมภีร์มิลินทปัญหาลบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานนี้พบที่วัดบ้านป่าผา (โพธาราม) จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นวัดที่เก่าแก่แห่งหนึ่งในท้องถิ่น ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. 2290 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ.2473 โดยวัดแห่งนี้ในอดีตเป็นสำนักเรียนพระปริยัติธรรมของท้องถิ่นแห่งหนึ่ง พบเอกสารคัมภีร์ใบลาน 139 มัด ส่วนใหญ่เป็นตำราภาษาบาลีและนิทานในพุทธศาสนา

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1 สำรวจและศึกษาคัมภีร์ใบลานมิลินทปัญหาฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน
- 2.2 ศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและคุณค่าของคัมภีร์ใบลานมิลินทปัญหาฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน

3 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและคุณค่าของคัมภีร์มิลินทปัญหาฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน :กรณีที่พักในวัดบ้านป่าฝาง (โพธาราม) จังหวัดร้อยเอ็ด” มีวิธีวิจัย ดังต่อไปนี้

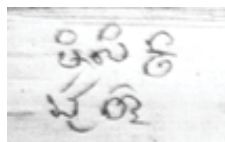
1. ค้นคว้ารวบรวมต้นฉบับตัวเขียนมิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน จารด้วยอักษรธรรมอีสาน ที่มีในจังหวัดร้อยเอ็ด ตามฐานข้อมูลที่สำรวจโดยโครงการอนุรักษ์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม คัดเลือกเฉพาะต้นฉบับที่มีความสมบูรณ์มาปริวรรตเป็นอักษรไทย
2. ตรวจชำระต้นฉบับตัวเขียนมิลินทปัญหา
3. วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้าง รูปแบบ เนื้อหา วิวัฒนาการของคัมภีร์ สำนวนภาษาและอักขรวิธี

4. ผลการวิจัย

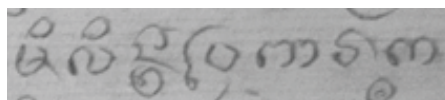
1. ประวัติความเป็นมา

1.1 ประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ใบลาน

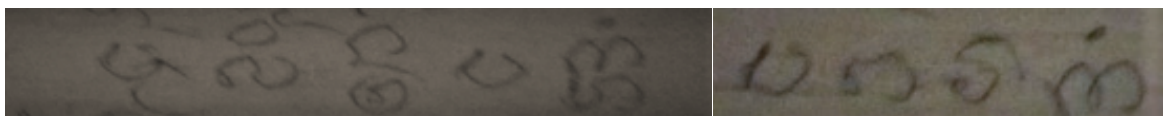
คัมภีร์ใบลานเรื่องมิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน มีชื่อที่ปรากฏในใบลานฉบับเดียวกันนี้ จำนวน 4 ชื่อ คือ มิลินท, มิลินทปรการณ (ปรการณ-น. คัมภีร์, ตำรา, หนังสือ) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 646), มุลินทปณห์ ปรการณ และนี้ไสมิลินทปณหา ดังภาพ 1, 2, 3, 4

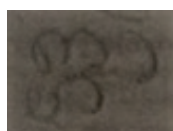
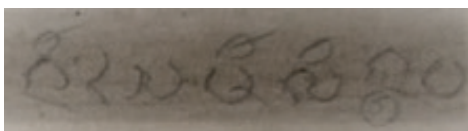
ภาพ 1 อักษรภาพชื่อคัมภีร์ มิลินท (มิลินท์, 2349)

ภาพ 2 อักษรภาพชื่อคัมภีร์ มิลินทปรการณ (มิลินท์, 2349)

ภาพ 3 อักษรภาพชื่อคัมภีร์ มุลินทปณห์ ปรการณ (มิลินท์, 2349)

ภาพ 4 อักษรภาพชื่อคัมภีร์ นี้ไม่มีลึนทปัญหา

ชื่อทั้งหมดล้วนหมายถึงคัมภีร์ฉบับเดียวกัน เพื่อความสะดวกต่อบทความนี้จึงเลือกใช้ชื่อว่า มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานไปตลอด

มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนา จารด้วยอักษรธรรมอีสาน ภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน (จังหวัดร้อยเอ็ด) (กรรณิการ์ วิมลเกษม, 2555: 2) ซึ่งโครงการอนุรักษ์โบราณวัตถุและเอกสารหายาก มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สืบค้นพบที่วัดบ้านป่าฝาง (โพธาราม) หมู่ที่ 8 ตำบลป่าฝาง อำเภोजังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อพุทธศักราช 2552 (โครงการอนุรักษ์โบราณวัตถุและเอกสารหายาก, 2552: ออนไลน์) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดบ้านป่าฝาง (โพธาราม) มีรายละเอียดดังตาราง 1

ตาราง 1 ลักษณะคัมภีร์โบราณเรื่อง มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน ฉบับวัดบ้านป่าฝาง (โพธาราม)

เรื่อง	หมวด	อักษร	ภาษา	จำนวน ผูก	ลักษณะ เอกสาร	ลักษณะ ชุด	สภาพ เอกสาร	หมายเหตุ
มิลินท ปัญหา	นิยาย ธรรม	ธรรม อีสาน	ไทยอีสาน	6	โบราณ ยาว	ครบชุด	ดี	ฉบับล่อง รัก

คัมภีร์โบราณเรื่อง มิลินทปัญหา อักษรธรรมอีสาน ภาษาไทยอีสาน (จังหวัดร้อยเอ็ด) และภาษาบาลีจำนวน 6 ผูก จำนวนหน้าลาน 162 หน้าลาน หน้าลานละ 4 บรรทัด อายุโบราณกล่าวไว้ในข้อความตอนท้ายเรื่องว่า “จุลศักราช ๑๖๘ ตัว ปีรายยี่ ว่าปีชาน เดือน 9 แรม 13 ค่ำ วัน 4 ยามกองงาย เจ้าชาโสภามีปสาทศรัทธาสร้างนิสสัยมิลินทปัญหาไว้โชติศาสนาต่อเท่า 5,000 วัสสา มหาอรหันตนิพพานปัจจุโย โหตุ” ตรงกับพุทธศักราช 2349 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (ครองราชย์พุทธศักราช 2325-2352) และกล่าวว่า เจ้าชาโสภามีเป็นผู้สร้างคัมภีร์ไว้แก่พระพุทธานุภาพ (มิลินท, 2349)

1.2 ประวัติความเป็นมาของแหล่งที่พบคัมภีร์

วัดบ้านป่าฝาง (โพธาราม) ตั้งอยู่เลขที่ 172 บ้านป่าฝาง หมู่ที่ 8 ตำบลป่าฝาง อำเภोजังหวัดร้อยเอ็ด สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ.2290 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ.2473 (กรมการศาสนา, 2537: 429)

2. วิเคราะห์ลักษณะเด่นของคัมภีร์มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน

มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายมิลินทปัญหาฉบับภาษาบาลีบางปัญหา โดยไม่ระบุชื่อผู้แต่งและระยะเวลาที่แต่ง ประกอบด้วยลักษณะเด่นด้านโครงสร้าง วิธีการนำเสนอ ภาษาและเนื้อหา ดังนี้

2.1 ลักษณะเด่นด้านโครงสร้าง

มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานมีวิธีการนำเสนอเนื้อหาประกอบด้วยโครงสร้างหลัก 4 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ปณามกถา (การแสดงความนอบน้อม)

รูปแบบในการนำเสนอในบทปณามกถาของคัมภีร์มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน คือ 1) การแสดงความนอบน้อม กล่าวถึงการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัย 2) การขออานิสสงส์คุ้มครอง กล่าวถึงการขอขอความคุ้มครองให้การเขียนผลงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี 3) การแสดงปฏินญา กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการแต่ง และ 4) การเชิญชวนให้ศึกษาคัมภีร์ กล่าวถึงประโยชน์ในการศึกษาคัมภีร์ ดังตาราง 2

ตาราง 2 การนำเสนอบทปณามกถาในคัมภีร์มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน

การนำเสนอบทปณามกถา	ข้อความในคัมภีร์มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน
1) การแสดงความนอบน้อม	นโม ตสฺสสตฺถุ นมามิ รตนตตยํ พุทฺธยจ ฌมมณฺจ สงฺฆณฺจ อนฺตรายํ ปหนฺตวาน อารพฺภิสํว มิลินฺทํ อหํ อํนํว ผู้ข้า นมามิ ก็ไหว่นบแก้วทั้ง ๓ คือว่า พระพุทธเจ้า แลธัมม แลสงฆเจ้าแล้ว (มิลินท์, 2349)
2) การแสดงปฏินญา	เฮจกปรารบเพื่อกจกกล่าวยังคัมภีร์ธัมม อํนํชื่อว่า มิลินทปการณะ อํนํระดับประดาเปสสนาปัญหาวิสัชนาทั้งหลาย อํนํอ้อนสุขมานแลประจิตงาม (มิลินท์, 2349)
3) การขออานิสสงส์คุ้มครอง	ข้าก็กัจจัตตเสียยังอนตายทั้งหลาย ด้วยอาณูปาบุญ อํนํไหวแก้วทั้ง ๓ นั้นแล้ว (มิลินท์, 2349)
4) การเชิญชวนให้ศึกษาคัมภีร์	เพื่อเป็นประโยชน์ะ คือว่า หือฮู คอง อํนํผิตอํนชอบ หิตาย เพื่อให้เป็นคุณ คือว่า ให้ละเสียยังคองอํนผิต แล้วให้ได้ปฏิบัติอํนชอบ สุขาย เพื่อให้เป็นสุขแล คั้นว่า ปุคละผู้ใดปฏิบัติในคองอํนชอบนั้น ปุคละผู้นั้นยอมได้ เจริญสุข ๓ ประการ คือ สุขในเมืองฟ้า แลนิพพานสุขะแล (มิลินท์, 2349)

จากตาราง 2 จะเห็นว่าผู้แต่งนำเสนอบทปณามกถาได้ครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย แสดงถึงความรอบรู้ในภาษาบาลีและภาษาไทยของผู้แต่งคัมภีร์ โดยมีข้อที่น่าสนใจเพิ่มเติมดังนี้

1) การแสดงความนอบน้อม เป็นการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัย อันเป็นที่เคารพสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นชนบทที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่ชั้นอรรถกถาลงมา โดยปรากฏในรูปบทร้อยกรองเป็นส่วนมาก ในคัมภีร์มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานนี้ ผู้แต่งแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัยเป็นบทร้อยแก้วสั้น ๆ แต่ก็ยังแสดงถึงความนอบน้อมต่อพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์อย่างครบถ้วน

2) การแสดงปฏินญา เป็นการกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการแต่ง บอกชื่อคัมภีร์ที่แต่ง และบอกลักษณะของคัมภีร์ที่จะแต่งต่อไปว่าเป็นคัมภีร์ที่ประกอบด้วยคำถามและคำตอบเรื่องราวและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

3) การขออานิสสงส์คุ้มครอง เป็นการขอให้อันตรายที่จะพึงเกิดขึ้นในระหว่างรจนาคัมภีร์ให้พินาศไป เพื่อให้การรจนาคัมภีร์สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

4) การเชิญชวนให้ศึกษาคัมภีร์ กล่าวถึงประโยชน์ในการศึกษาคัมภีร์ ที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์จะพึงได้รับ ในคัมภีร์นี้ ท่านแสดงสมบัติ 3 ประการ คือ มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ

ทั้งบทปณามกถานี้ยังเป็นการแสดงถึงความเคารพต่อพระรัตนตรัยอันเป็นสิ่งเคารพในพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำก่อนจะเริ่มทำงานต่าง ๆ เพื่อความสวัสดิ์ในการทำงาน และเป็นการปลุกศรัทธาของผู้อ่านเพื่อให้เห็นคุณค่าของงาน (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526: 317) อันเป็นขนบการแต่งคัมภีร์ในชั้นหลังพระไตรปิฎก ตั้งแต่ชั้นอรรถกถาลงมา

ส่วนที่ 2 อารัมภกถา (พรรณนาความเริ่มต้น)

ในส่วนอารัมภกถาของคัมภีร์มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน ผู้แต่งคัมภีร์ได้แสดงข้อความบางส่วนในมหาปริณิพพานสูตรว่าก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า ในอนาคตจักมีพระราชานามว่า มิลินท์ เบียดเบียนสมณพราหมณ์ทั้งหลายด้วยวาหะของตน สมณะเป็นอันมากก็จักหนีเข้าไปในป่า พระมหาเถรนามว่าอัสสคุดต์ จักไปอาราธนาเทพบุตรนามว่านาคเสน ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ให้ลงมาเกิดในเมืองมนุษย์เพื่อจักทำลายวาหะของพระยามิลินท์

ผู้แต่งแสดงว่า มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานเกิดขึ้นด้วยอำนาจคำถามของพระยามิลินท์ และพระนาคเสนเถระเป็นผู้ตอบคำถาม โดยมีบุพพโยค ว่าด้วยเรื่องบุรพกรรมของพระยามิลินท์และพระนาคเสน ตั้งแต่สมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทั้งสองได้เกิดมา พระยามิลินท์เกิดเป็นสามเณร พระนาคเสนเกิดเป็นพระเถระ วันหนึ่งพระเถระได้กวาดหยากเยื่อที่ลานพระเจดีย์เสร็จแล้วจึงเรียกสามเณรให้นำหยากเยื่อไปทิ้ง แต่เรียก 2-3 ที่ สามเณรก็ไม่ทำตาม ท่านจึงใช้ด้ามไม้กวาดตีสามเณร ด้วยความกลัวสามเณรจึงทำตามพระเถระสั่งทั้งร้องไห้ เมื่อทิ้งหยากเยื่อเสร็จเรียบร้อย จึงลงไปอาบน้ำชำระตัวที่ฝั่งแม่น้ำคงคา และได้เห็นคลื่นน้ำพัดมากระทบฝั่งจึงอธิษฐานขอให้ตนมีปัญญาดุจคลื่นในแม่น้ำคงคา อย่าให้มีใครทัดทานได้ด้วยบุญที่ทิ้งหยากเยื่อนั้น พระเถระมาพบเข้าจึงอธิษฐานเช่นกันโดยขอให้ตนมีปัญญาสามารถกว่าสามเณร ดุจฝั่งที่กั้นคลื่นในแม่น้ำได้ด้วยบุญที่ใช้ให้สามเณรนำหยากเยื่อไปทิ้ง จนทั้งสองเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารแล้วมาเกิดเป็นพระยามิลินท์และพระนาคเสน โดยในส่วนนี้จะเล่าเรื่องประวัติของพระนาคเสนโดยละเอียด (มิลินท์, 2349)

ส่วนที่ 3 การลำดับเรื่อง

ผู้แต่งได้นำเสนอปัญหาที่พระมิลินท์ได้ตรัสถามพระนาคเสน จำนวน 38 ปัญหา คือ 1. นามปัญหา ปัญหาว่าด้วยการถามเรื่องชื่อ 2. ปฐวีปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องของแผ่นดิน 3. พรหมริทธิปัญหา ปัญหาว่าด้วยฤทธิ์ของพรหม 4. ปฏิสันธิปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องการปฏิสันธิ 5. สมุททปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องน้ำในมหาสมุทร 6. สมุททรสปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องรสแห่งน้ำในมหาสมุทร 7. ภัตตกิจจปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องภัตตกิจ 8. อัคคิปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องไฟ 9. ปัญญาสุขุมปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องปัญญาที่ละเอียดสุขุม 10. ฉัพพนวิมุตติปัญหา ปัญหาว่าด้วยปัญญาที่พ้นจากสี 6 ประการ 11. วาโยปัญหา ปัญหาว่าด้วยอุปมาปัญญาประดุจลม 12. พุทธทสสนปัญหา ปัญหาว่าด้วยการพบเห็นพระพุทธเจ้า 13. อนุตตรปัญหา ปัญหาว่าด้วยพระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐ 14. พุทธทสสิตปัญหา ปัญหาว่าด้วยการให้พระยามิลินท์สำแดงพระพุทธเจ้าให้ปรากฏ 15. เวชชปัญหา ปัญหาว่าด้วยอุปมาพระพุทธรูปประดุจหมอยา 16. ปทุมปัญหา ปัญหาว่าด้วยอุปมาพระพุทธรูปประดุจดอกบัว 17. โกญจปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องนกเขียน (นกกระเรียน) 18. อัมพปัญหา ปัญหาว่าด้วยอุปมาเรื่องไม้มะม่วง 19. กัสสปปัญหา ปัญหาว่าด้วยอุปมาเรื่องขาวนา 20. ปาปกัมมปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องบุคคลกระทำบาป 21. วิตัสสปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องการบูชาพระพุทธรูปมีผลหรือไม่มีผล 22. เทวทัตตปัญหา ปัญหา

ว่าด้วยเรื่องพระเทวทัตทำลายสงฆ์ 23. คิหิอรหันตปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องคฤหัสถ์ผู้เป็นพระอรหันต์ให้ภิกษุผู้เป็นปุณฺณ 24. เมตตยาปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องเมตตยา 25. ยักขปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องยักข 26. อุททิสสุปัญฺณปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องการอุททิสส่วนบุญ 27. อุททิสสปปาปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องการอุททิสผลบาป 28. สุปินปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องความฝัน 29. กาลมรณปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องเวลาตาย 30. ปาฏิหาริย์ปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องปาฏิหาริย์ 31. อัมมาภิสมยปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องการตรัสรู้ธรรม 32. ปชาปติปัญหา ปัญหาว่าด้วยเรื่องนางมหาปชาปติโคตมี 33. ฐัตถคณฺณปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องคณฺณของฐตงค์ 34. เทวพุทฺธชาตปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นพร้อมกัน 2 พระองค์ 35. ปุณฺณกัมมปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องบุคคลกระทำบุญ 36. ทุสสีลปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องบุคคลทุสสีล 37. อุจฺจกุลปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องบุคคลได้เกิดในตระกูลที่สูงศักดิ์ 38. พุทฺธวิสัยปัญหา ปัญหาวาดด้วยเรื่องต่าง ๆ (มิลินท์, 2349) รวมทั้งสิ้น 38 ปัญหา จากปัญหาในมิลินทปัญหานฉบับภาษาบาลีจำนวนทั้งหมด 304 ปัญหา (พระมหาสิทธิพงษ์ อุตตมปญฺโญ, 2563: 464) บางมติว่าฉบับภาษาบาลีมีเพียง 275 ปัญหา (กรมศิลปากร, 2535: 570) โดยไม่เรียงลำดับตามคัมภีร์มิลินทปัญหานฉบับภาษาบาลี มีการสลับลำดับกันไปมาตลอดทั้งคัมภีร์แต่ก็ไม่ส่งผลกระทบต่อเนื้อหาของคัมภีร์ เพราะปัญหาแต่ละปัญหาที่นำเสนอล้วนแต่เป็นเอกเทศไม่ต่อเนื่องกัน นอกจากนี้ผู้แต่งยังกล่าวถึงพระยามิลินท์หลังจากสดับคำตอบทั้งหมดจึงได้เลื่อมใสในพระนาคนเสนแล้วออกบวชจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในภายหลัง

ส่วนที่ 4 นิคมคาถา (คาถาจบเรื่อง)

ผู้แต่งได้นำนิคมคาถาจากมิลินทปัญหาน ฉบับภาษาบาลีมาสรุปและแปลเป็นภาษาไทยถิ่นอีสานด้วย ทั้งนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ปีที่แต่ง และสถานที่แต่งแต่อย่างใด

2.2 ลักษณะเด่นด้านการนำเสนอ

มิลินทปัญหาน ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานมีวิธีการนำเสนอเนื้อหาโดยผ่านคำถามของพระยามิลินท์ และคำตอบของพระนาคนเสน ในคำถามของพระยามิลินท์จะเป็นคำถามที่ปรากฏในมิลินทปัญหานฉบับภาษาบาลี ยกเว้นปัญหา 5 ข้อ คือ สมุทฺทสรปัญหา ข้อที่ 6, ภัตตกิจจปัญหา ข้อที่ 7, ฉพนฺณวิมุตติปัญหา ข้อที่ 10, ปุณฺณกัมมปัญหา ข้อที่ 35 และอุจฺจกุลปัญหา ข้อที่ 38 โดยยกอุทาหรณ์มาประกอบและบางข้อจะอธิบายขยายความจากมิลินทปัญหานฉบับภาษาบาลีด้วย ลักษณะเด่นของการนำเสนอเนื้อหาของมิลินทปัญหาน ฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานมี 4 วิธี ดังนี้ 1) การตั้งคำถาม-คำตอบ เป็นการนำเสนอเนื้อหาเช่นเดียวกับมิลินทปัญหานฉบับภาษาบาลี 2) การยกอุทาหรณ์มาแสดง ผู้แต่งยกอุทาหรณ์มาแสดง มีทั้งอุทาหรณ์ที่เหมือนกันกับฉบับภาษาบาลี และไม่เหมือนกับฉบับภาษาบาลี 3) การนำเสนอเนื้อหาที่มีความคล้ายคลึงกับมิลินทปัญหานฉบับภาษาบาลีเข้ามาอธิบายเพิ่มเติม เป็นการอธิบายขยายความจากฉบับภาษาบาลีเพื่อให้เห็นภาพพจน์ที่ชัดเจนขึ้น 4) การแทรกสุภาษิตท้องถิ่นในมิลินทปัญหาน ผู้แต่งมีการแทรกสุภาษิตท้องถิ่นที่เหมาะสมกับเรื่องเข้าไปในคัมภีร์ด้วย

2.3 ลักษณะเด่นด้านภาษา

ภาษาที่ใช้ในมิลินทปัญหานฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน คือภาษาบาลี และภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน (จังหวัดร้อยเอ็ด) ซึ่งเป็นภาษาในตระกูลไท มีลักษณะเสียงวรรณยุกต์คล้ายกับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานของประเทศไทย และของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สามารถวิเคราะห์ภาษาในคัมภีร์มิลินทปัญหานฉบับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานได้ 3 วิธี ดังนี้ 1) การใช้คำซ้อน โดยผู้แต่งนำคำที่มีความหมายทำนองเดียวกันมาซ้อนกันให้เกิดเป็นคำใหม่ เพื่อสื่อให้เห็นภาพพจน์ที่ชัดเจนขึ้น 2) การใช้สำนวนที่มีความคล้องจอง ผู้แต่งใช้คำคล้องจอง โวหารที่เรียบเรียง หรือสุภาษิตที่เป็นที่รู้จักในท้องถิ่นในการแต่งด้วย 3) การใช้คำซ้ำ ผู้แต่งใช้คำซ้ำเพื่อสื่อความหมายที่เจาะจง และทำให้คำมีความหมายที่ชัดเจนขึ้น

4) การใช้คำลงท้าย ผู้แต่งใช้คำลงท้ายประโยคหรือวลีตลอดทั้งเรื่อง เพื่อให้ภาษามีความไพเราะสละสลวยขึ้น

2.4 ลักษณะเด่นด้านเนื้อหา

มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานเป็นการนำปัญหาในมิลินทปัญหามาอธิบายเพิ่มเติมในเนื้อหา มีจุดประสงค์เพื่อให้ผู้ศึกษาได้ละข้อปฏิบัติที่ผิดจากคำสอนในพุทธศาสนา และปฏิบัติตามคำสอนในพุทธศาสนา เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามคำสอนนั้น จึงมีความสำคัญด้านเนื้อหาสาระในการนำคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของผู้ศึกษา โดยมีลักษณะเด่นด้านเนื้อหา 4 ประการ คือ 1) มีคำสอนปรากฏในคัมภีร์ เช่น ข้อปฏิบัติของนักรบ 20 ประการ 2) มีความเชื่อปรากฏในคัมภีร์ เช่น ความเชื่อเรื่องจักรวาล 3) มีวัฒนธรรมท้องถิ่นปรากฏในคัมภีร์ เช่น ธรรมเนียมหตสรงเถราภิเชก ซึ่งเป็นธรรมเนียมการยกย่องพระสงฆ์ผู้ทรงสมณคุณในท้องถิ่นภาคอีสาน ซึ่งมีรูปแบบเฉพาะไม่ปรากฏทั่วไปในท้องถิ่นอื่น 4) มีการแทรกวรรณกรรมอื่นในเนื้อหา เช่น มหาสุปินชาดก วัฏฏังคูลิราชชาดก เป็นต้น

มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานเป็นการนำปัญหาในมิลินทปัญหามาอธิบายเพิ่มเติมในเนื้อหา มีจุดประสงค์เพื่อให้ผู้ศึกษาได้ละข้อปฏิบัติที่ผิดจากคำสอนในพุทธศาสนา และปฏิบัติตามคำสอนในพุทธศาสนา เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามคำสอนนั้น จึงมีความสำคัญด้านเนื้อหาสาระในการนำคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของผู้ศึกษา โดยมีลักษณะเด่นด้านเนื้อหา 4 ประการ คือ 1) มีคำสอนปรากฏในคัมภีร์ เช่น ข้อปฏิบัติของนักรบ 20 ประการ 2) มีความเชื่อปรากฏในคัมภีร์ เช่น ความเชื่อเรื่องจักรวาล 3) มีการแทรกวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสานในคัมภีร์ เช่น ธรรมเนียมหตสรงเถราภิเชก 4) มีการแทรกวรรณกรรมอื่นในเนื้อหา เช่น มหาสุปินชาดก วัฏฏังคูลิราชชาดก เป็นต้น

3. วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน

จากลักษณะเด่นด้านโครงสร้าง ลักษณะเด่นด้านการนำเสนอและลักษณะเด่นด้านเนื้อหาดังกล่าว มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานจึงก่อให้เกิดคุณค่าของคัมภีร์ 3 ด้าน คือ ด้านศาสนา ด้านวรรณกรรม และด้านชีวิตและสังคม ดังต่อไปนี้

3.1 คุณค่าด้านศาสนา

มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน มีเค้าโครงจากมิลินทปัญหาลับภาษาบาลีซึ่งมุ่งอธิบายคำสอนในพุทธศาสนาให้เข้าใจได้ด้วยข้ออุปมาเป็นต้น แปรจากคัมภีร์อื่นโดยมาก (กรมศิลปากร, 2535: 16) โดยสอดแทรกคำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านการสนทนาถามตอบของพระยามิลินท์และพระนาคเสน จึงทำให้สามารถศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนาผ่านคัมภีร์มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานนี้ได้

มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่น แบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง จารด้วยอักษรธรรมอีสานทั้งหมด โดยส่วนที่เป็นร้อยแก้วจะเป็นภาษาบาลีและภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน ส่วนบทร้อยกรอง คือนิคมคาถาสรรูปเรื่องจะเป็นภาษาบาลี จึงมีคุณค่าด้านวรรณกรรมต่อการศึกษาเรื่องอักษรและภาษา

3.2 คุณค่าด้านชีวิตและสังคมของชาวอีสานในอดีต

มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานนอกจากจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำสอนทางพุทธศาสนาแล้ว ยังมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสานในอดีตด้วย เช่น ขั้นตอนการทอผ้าถวายพระพุทธเจ้าของพระนางปชาบดีโคตมี ในชาปติปัญหา ที่ 32 เป็นต้น ซึ่งเป็นขั้นตอนทอผ้าของชาวอีสานในอดีต ว่า “นางครนึ่งใจว่าอันแล้วจึงให้คนไปหาเชื้อฝ้ายเทศอันมียองเหลืองงามดังค่านันมาปูกไว้ในอ่างคำเอาฝุ่นใส่ในอ่างคำกับทั้งดินแล้วให้ขุดฝอยคำใส่แกมดินอันใส่ในอ่างค่านันแล้วให้ตักน้ำหตให้ยักษาศินักดั่งนั้น ต้นฝ้ายนั้นจำเริญใหญ่แล้วเป็นดอก

เป็นหน่วยแล้วแต่ก็มีของเหลืองามตั้งค้ำแล้วนางพระยาตนชื่อว่าโคตมินั้นให้เก็บเอาของฝ่ายผู้นั้นมาแล้วนางเทวีก็เลือกแล้วครีดีดแล้วเซ็นด้วยมือตนสน้อยก่อนแล้วจึงให้คนผู้ช่างเซ็นฝายนั้นมาเซ็นแล้ว สย วิยากิ นางหากทอดด้วยมือตนสน้อยก่อนแล้วให้ช่างทอให้แน่นหนาดังคำแล้ว เทวีจึงเอาผ้าคู่นั้นใส่ในกระอูปค้ำแล้วยอตั้งไว้เหนือหัวแห่งตน” (มิลินท์, 2349)

5. องค์ความรู้ใหม่

มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่น ที่มีเค้าโครงจากวรรณคดีบาลีคือมิลินทปัญหา ด้วยเหตุนี้จึงพ้ององค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ

ประการที่หนึ่ง รูปแบบการแต่ง วรรณกรรมชิ้นนี้เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่แต่งเพื่ออธิบายขยายความวรรณกรรมบาลี แสดงถึงความรู้ในภาษาบาลี เห็นได้จากการแต่งที่นำบทบาลีตั้งแล้วได้แปลและอธิบายความหมายของภาษาบาลีนั้นออกเป็นภาษาไทยถิ่นอีสานและยกอุทาหรณ์ที่เข้ากับเรื่องนั้นมาแสดงเพิ่มเติม ทั้งยังเป็นการแสดงถึงศักยภาพในการมุ่งมั่นที่จะเผยแผ่พุทธศาสนาของพระสงฆ์ต่อพุทธศาสนิกชนในยุคนั้น

ประการที่สอง ช่วงเวลาที่แต่ง แม้วรรณกรรมชิ้นนี้จะไม่ปรากฏระยะเวลา สถานที่และชื่อผู้แต่งก็ตาม แต่จากเนื้อหาที่ปรากฏขาดตกบางเรื่อง เช่น วัฏฏังคุลราชชาดก ที่แต่งโดยพระเถระชาวล้านนา เมื่อราว พ.ศ. 2000 - พ.ศ. 2200 (สมเด็จพระมหาพรหมมหาราชานุภาพ, 2552: คำนำ) ก็อาจสันนิษฐานได้ว่าผู้แต่งได้แต่งหลังปัญญาสชาดก และได้รับอิทธิพลอิทธิพลการแต่งจากปัญญาสชาดกมาพอสมควร

6. อภิปรายผล

การอภิปรายผลการวิจัยนี้ กล่าวถึงมิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน ที่พบในวัดบ้านป่าฝาง (โพธาราม) จังหวัดร้อยเอ็ด โดยผู้วิจัยกล่าวถึงประเด็นที่สำคัญ และประเด็นที่น่าสนใจ แล้วจึงนำมาอภิปรายผลดังนี้

1. มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่น ที่แต่งเป็นภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน จารด้วยอักษรธรรมอีสาน ประกอบด้วยโครงสร้าง 4 ส่วนคือ 1) ปณามกถา ถ้อยคำแสดงความนอบน้อม 2) อารัมภกถา ถ้อยคำเริ่มต้นกล่าวความเป็นมาของคัมภีร์ 3) ลำดับเรื่อง การนำเสนอปัญหาในมิลินทปัญหาและเรื่องราวของพระยามิลินท์และพระนาคเสน 4) คาถาสรุบทายเรื่องพร้อมคำแปลเป็นภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน

2. การนำเสนอเนื้อหา ผู้แต่งได้นำปัญหาที่พระยามิลินท์ถามพระนาคเสนมานำเสนอจำนวนทั้งสิ้น 38 ปัญหา แบ่งเป็นปัญหาที่มาในมิลินทปัญหาลับภาษาบาลี จำนวน 33 ปัญหา และปัญหาที่เพิ่มเติม จำนวน 5 ปัญหา ทำให้มีลักษณะเด่นในการนำเสนอ 4 วิธี ดังนี้ 1) การตั้งคำถาม-คำตอบ 2) การยกอุทาหรณ์มาแสดง 3) การนำเสนอเนื้อหาที่มีความคล้ายคลึงกับมิลินทปัญหาลับภาษาบาลีเข้ามาอธิบายเพิ่มเติม และ 4) การแทรกสุภาษิตและท้องถิ่นเข้าไปในมิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน

จากลักษณะเด่นดังกล่าวมานี้ ก่อให้เกิดคุณค่าของมิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานใน 3 ด้าน คือ ด้านศาสนา ด้านวรรณกรรม และด้านชีวิตและสังคม ทำให้มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่นที่ช่วยจรรโลงพุทธศาสนา และแนะแนวทางในการปฏิบัติตนของพุทธศาสนิกชนได้เป็นอย่างดี

7. สรุป

มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่น ที่แต่งเป็นภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน จารด้วยอักษรธรรมอีสาน ประกอบด้วยโครงสร้าง 4 ส่วนคือ 1) ปณามกถา ถ้อยคำแสดงความนอบน้อม 2) อารัมมกถา ถ้อยคำเริ่มต้นกล่าวความเป็นมาของคัมภีร์ 3) ลำดับเรื่อง การนำเสนอปัญหาในมิลินทปัญหาและเรื่องราวของพระยามิลินท์และพระนาคเสน 4) คาถาสรุบทายเรื่องพร้อมคำแปลเป็นภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน

การนำเสนอเนื้อหา ผู้แต่งได้นำปัญหาที่พระยามิลินท์ถามพระนาคเสนมานำเสนอจำนวนทั้งสิ้น 38 ปัญหา แบ่งเป็นปัญหาที่มาในมิลินทปัญหาลับภาษาบาลี จำนวน 33 ปัญหา และปัญหาที่เพิ่มเติม จำนวน 5 ปัญหา ทำให้มีลักษณะเด่นในการนำเสนอ 4 วิธี ดังนี้ 1) การตั้งคำถาม-คำตอบ 2) การยกอุทาหรณ์มาแสดง 3) การนำเสนอเนื้อหาที่มีความคล้ายคลึงกับมิลินทปัญหาลับภาษาบาลีเข้ามาอธิบายเพิ่มเติม และ 4) การแทรกสุภาษิตท้องถิ่นเข้าไปในมิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน

จากลักษณะเด่นดังกล่าวมานี้ ก่อให้เกิดคุณค่าของมิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสานใน 3 ด้าน คือ ด้านศาสนา ด้านวรรณกรรม และด้านชีวิตและสังคม ทำให้มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่นที่ช่วยจรรโลงพุทธศาสนา และแนะแนวทางในการปฏิบัติตนของพุทธศาสนิกชนได้เป็นอย่างดี

8. ข้อเสนอแนะ

8.1 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและคุณค่าของคัมภีร์มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน :กรณีที่พักในวัดบ้านป่าฝาง (โพธาราม) จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

ผลการวิจัยพบว่า มิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน ที่พบในวัดบ้านป่าฝาง (โพธาราม) จังหวัดร้อยเอ็ด มีลักษณะเด่นในการนำเสนอที่เป็นรูปแบบเฉพาะตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การแทรกวัฒนธรรมท้องถิ่นในเนื้อหาของคัมภีร์ ทำให้เหมาะสมแก่การนำมาเผยแพร่ในท้องถิ่นแม้ในปัจจุบันด้วย

8.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษามิลินทปัญหาลับภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน ในพื้นที่อื่นๆ เพื่อเปรียบเทียบด้านเนื้อหา และคุณค่าของคัมภีร์เพื่อประโยชน์แก่วิชาการสืบไป

9. เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2537). ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 13. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
- กรมศิลปากร. (2535). มิลินทปัญหา. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กรรณิการ์ วิมลเกษม. (2555). ภาษาไทยถิ่นเหนือ. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร. เซนปรินต์.
- กลุ่มงานคัมภีร์พุทธศาสน์ กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (2560). คัมภีร์มิลินทปัญหาลับภาษาไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (2559). วรรณคดีบาลี. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- โครงการอนุรักษ์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (2552). ข้อมูลคัมภีร์ใบลาน. สืบค้นเมื่อ 30 เมษายน 2563 จาก http://www.bl.msu.ac.th/gps/bl.php?fbclid=IwAR1TvBQWdSlyJqq0HLtSePc2fscXv2c_3qEY3pBlrkkrnRQtgvnNUcEs85w
- มิลินท์. (2349). พบที่วัดบ้านป่าฝาง (โพธาราม) อำเภอจังหาร จังหวัดร้อยเอ็ด. อักษรธรรมอีสาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- พระมหาธิพงษ์ อุตตมปญโญ. (2563). มิลินทปัญหาปกรณ์แปล เล่ม 1. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์.
- _____. (2563). มิลินทปัญหาปกรณ์แปล เล่ม 2. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์.
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2552). ปัญญาสาตก. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร. อักษรการพิมพ์.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2526). ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

- Buddhist Scriptures Group, Academic Division, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, (2017). The Thai version of Milinda Panha Bible. (1st printing). Bangkok. Mahachulalongkornrajavidyalaya Printing Press.
- Department of Religious Affairs, Ministry of Education. (1994). History of Temples Throughout the Kingdom, Volume 13. (1st Edition). Bangkok. Printing house of Religious Affairs Department.
- Fine Arts Department. (1992). Milinda Panha. (7th edition). Bangkok. MahachulalongkorRajavidyalaya Printing Press.
- Faculty members, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, (2016). Pali Literature. (1st printing). Bangkok. Mahachulalongkornrajavidyalaya Printing Press.
- Milinda. (1806). Found at Wat Ban Pa Fa (Photharam), Changan District, Roi Et Province. North-eastern script.
- Na Bangchang S.. (1983). History of Pali literature in India and Lanka. (1st printing). Bangkok: Chulalongkorn University Printing Press.
- Northeastern Bai Laan Conservation Project. (2009). Information on Palm Leaf Manuscripts . Retrieved April 30, 2020, from http://www.bl.msu.ac.th/gps/bl.php?fbclid=IwAR1TvBQWdSlyJqq0HLtSePc2fscXv2c_3qEY3pBlrkkrnRQtgvnNUcEs85w.
- Phra Maha Thitiphong Uttamapanyo. (2020). Milinda Pakorn Translation Volume 1. (1st printing). Bangkok. Prayoonsan Thai printing.

_____. (2020). Milinda Pakorn Translation Volume 2. (1st printing). Bangkok. Prayoonsan Thai Printing.

Prince Damrongrajanuphab. (2009). Panyāsachadok. (3rd printing). Bangkok. Arthorn Printing.

Royal Academy. (2003). The Royal Institute's Dictionary Edition. (1st printing). Bangkok. Nannmee Books Publications.

Wimolkasem K.. (2012). Northern Thai language. (3rd printing). Bangkok. Chain printing.